

Край козацький. Довідник з історії Лисянщини. – К.: Наук. думка, 2004.–408 с., VIII с.; іл.

Серед численних історико-краєзнавчих праць, що побачили світ в останнє десятиліття, є чимало книг, які здатні привернути увагу не тільки дослідників регіоналістики, а й широкий загал істориків, що цінують у них перш за все величезний комплекс інформації з нових джерел, введений уперше до наукового обігу. Це і визначає високий потенціал публікацій. До таких праць, на нашу думку, слід із повним правом віднести довідник з історії Лисянщини – “Край козацький”, що вийшов у серії “Історія регіонів України”.

Видання книги здійснено в рамках проектів краєзнавчої організації “Витоки”, яка успішно розгорнула свою роботу не тільки на Лисянщині Черкаської області, а й в Україні у цілому. Ідею видання цієї довідкової праці підтримано Інститутом історії України НАНУ, Науково-дослідним інститутом козацтва, Інститутом воєнної історії. Здійснюється проект під керівництвом академіка В.А.Смолія. Авторський колектив очолив кандидат історичних наук, доцент В.М.Щербатюк, чий творчий задум було реалізовано групою науковців та краєзнавців.

Керівники проекту передбачали об'єднати воедино численні розрізнені видання, що їх готували в окремих регіонах самотужки спільними силами відомі вчені, працівники музеїв й архівних установ, краєзнавці. Це була установка на популяризацію унікального масиву знань про рідний край, особливостей його історичного розвитку, про культурні надбання населення, характерні риси та прояви етнокультури. Тобто йшлося про патріотичне виховання любові до нашої славної батьківщини через публікацію докладних розвідок про її регіональні складові, з яких бере витоки повага і щирі почуття до України у цілому. Що й говорити, то мала бути надзвичайна серія, а її задум необхідно було довести до широкої наукової громадськості України через фахові журнали, засоби масової інформації. На жаль, цього не сталося. І чомусь ошатна, гарна, зі смаком оформлена праця не подала жодним рядком інформації щодо широкомасштабного проекту, про наявність якого ми дізнаємося виключно з анотації про книгу, в якій дуже скромно зазначено, що вона є “другим виданням серії досліджень з мікрорегіональної історії України” (“Історія регіонів України”).

Ми свідомі того, що ставити це у провину авторському колективу праці цього не слід. Однак керівництву проекту, науковому редакторові книги, поважній представницькій редколегії необхідно було врахувати той факт, щоб усі, хто візьме видання до рук, мали б можливість отримати інформацію щодо того, про які регіони йде мова, скільки їх визначено взагалі та що передбачено висвітлити у працях, які саме підпадають під серію “мікрорегіональної історії”?

Саме це упущення, на наш погляд, і призвело до ряду недоречностей, які сталися, починаючи від назви видання та заголовку вступної статті. Отже, з тексту виходить, Лисянщина – “Край козацький”, а на 5-й стор. – прекрасно написана вступна стаття Т.Чухліба, що дає уявлення читачам про історію регіону, названа “Україна – земля козацька!”. Тож в останній, виходить, є ще й особливий „козацький край”? Перед тим, як видавати працю, варто було б шановним науковцям подумати над тим, що ж ми розуміємо під словом “Край”.

Із сказаного напрошується висновок: видання мало б розпочинатися з карти теренів, об'єднаних авторами під назвою “Лисянщина”. Сьогодні за існуючим адміністративно-територіальним поділом – то район, але з історичного погляду, як вірно акцентовано у “Вступі” одного з ініціаторів здійсненого проекту В.Щербатюка, – “територія, що в процесі свого історичного розвитку формувалася навколо політичного, адміністративного, оборонного та культурного центру, яким протягом багатьох століть було давнє українське місто Лисянка” (с. 22). Також слушним було б показати засобами картографії наочно ту територію, про яку постійно йде мова. Картосхема, подана на сторінці 154, не рятує справи, бо сучасний район – це далеко не історичні терени Лисянщини, тим більше, що змінилися там і назви окремих населених пунктів – топоніми. А відсутність позначень водних артерій (гідроніми найбільш стійкі складові у системі назв, які зустрічаються в тексті, зокрема при розкритті поняття “Лисянщина”) не дозволяє відразу читачам зорієнтуватися на єдиній наявній схематичній карті без певних картографічно-топографічних прив'язок означених населених пунктів (пунсонів) до географічних об'єктів.

Структурно книгу складають: вступна стаття Т.Чухліба “Україна – земля козацька!”, “Вступ” доцента Академії внутрішніх справ України, голови Лисянської районної організації “Витоки” В.Щербатюка й тексти написаних в енциклопедичному стилі статей, які розкривають зміст заявлених гасел. Їх розміщено за українською абеткою. Працю завершують невеличка “Післямова”, докладний список умовних скорочень, основні відомості про біографію шістнадцяти науковців та краєзнавців під назвою “Колектив авторів книги”, покажчик населених пунктів, список використаних джерел і літератури. Отже, книгу оформлено за всіма вимогами до наукових довідкових видань, розрахованих на широкий загал як учених та краєзнавців, так і тих, хто живе й працює на Лисянщині, а також усіх тих, хто займається розробкою проблем мікрорегіоналістики. Видання зручне у користуванні, а значний за обсягом, дбайливо підібраний ілюстративний ряд останнього доповнює його текстову частину логічно і доречно.

Починаючи вступних статей та закінчуючи останньою біографічною довідкою, тексти праці – то своєрідна оповідь про події на Правобережній Україні в XV–XVII ст., Гайдамаччину, національно-визвольну боротьбу 1917–1921 рр. Через призму загальноукраїнських подій показано історію поступу Лисянщини у радянську добу і в період незалежності, розкрито етнополітичні й соціокультурні процеси у краї. Читачам буде цікаво дізнатися, яким чином проявляли себе лисянці за різних обставин у подіях, вікопомних для України, як їх імена впліталися у вінок славетних представників вітчизняної державної та творчої еліти впродовж тривалого перебігу історичного часу. Наведені в книзі біографії найбільш визначних людей Лисянщини тісно пов'язані з процесами, що там відбувалися, низкою визначних подій,

які так чи інакше торкалися регіону або мали значення для українського народу у цілому.

Автори намагалися рельєфно ілюструвати через конкретні факти особливості історичного розвитку краю. Адже значна частина загальноукраїнських історичних подій тією чи іншою мірою торкалася Лисянщини, але в регіоні вони мали свої характерні прояви.

У виданні подано ретельно виписані історичні портрети гетьманів, полководців, воевод, отаманів, письменників, поетів, державних діячів – тобто представників елітарних кіл українського суспільства різних часів. Зокрема в праці є біографічні довідки про Северина Наливайка, Івана Сулиму, Михайла і Богдана Хмельницьких, Максима Кривоноса, Івана Виговського, Петра Дорошенка, Пилипа Орлика, Семена Палія, Максима Залізняка, Івана Гонту, Тараса Шевченка, Юрія Тютюнника, Івана Лютого-Лютенка й інших відомих осіб України, доля яких пов'язана з Лисянщиною. Вони стали складовою у контексті історії краю.

Цілоком логічно та відповідно до задуму червоною ниткою в книзі проходить тема козацтва. І це не випадково. Адже Лисянщину, славу своєю козацькою історією, виділив у своєрідний окремий регіон ще академік Іван Крип'якевич.

Саме його слова стали епіграфом до праці: "...Лисянщина бере безнастанну участь у боротьбі, й селянські повстання вибухають все наново. Один за другим ідуть покоління народних бійців – діти батькам, батьки онукам передають до рук шаблю і з нею гасла визвольної боротьби...". Темі козацтва, власне, присвячено статті "Хмельницький Михайло", "Хмельницький Богдан-Зіновій", "Руїна", "Лисянський козацький полк", "Козацькі сотні Лисянщини", "Оборона Лисянки 1664", "Опари Степана присяга", "Тавриленкова сотня", "Іскра Захар Юрійович", "Корсунський полк", "Лисянська козацька рада 1666", "Лисянська сотня", "Орлика Пилипа бій під Лисянкою 1711", "Річ Посполита та її політика щодо України у другій половині XVII–XVIII ст.", "Скарга козацької старшини, передана польському королю в обозі під Лисянкою 30 листопада 1664 з приводу розстрілу І.Виговського" й ін. Всі вони розкривають окремі складові широкомасштабної проблеми, додаючи щось своє до загальновідомого, містять цікаві та маловідомі, а то і зовсім незнані для широкого загалу історичні факти. Так, автори стверджують, що Михайло Хмельницький був громадянином Лисянки і, перебуваючи на службі в корсунського старости Яна Даниловича як збирач податків у місцевого населення, отримав у володіння хутір Суботів. Дослідники звернули увагу на гіпотезу, в якій висловлено припущення, що Богдан Хмельницький, можливо, народився у містечку Лисянка. Саме через прагнення надати якомога більше відомостей про нього та його соратників статті, їм присвячені, виявилися інформативними і такими, що спонукають до подальших пошуків.

Окреме місце в книзі посідає доба Руїни, час діяльності правобережного гетьмана Петра Дорошенка, для якого Лисянка стала неофіційною резиденцією. Саме тут, біля неї, 20 лютого 1666 р. він скликав раду й палко закликав людей, що зібралися там, до боротьби з поляками. В Лисянці гетьман намагався також започаткувати карбування українських срібних грошей. Однак, замість виготовлення власної монети, монетар Янко Гранковський у 1663–1666 рр., за наказом П.Дорошенка, розпочав підробляти польські соліди. Автор статті детально описує місце розташування монетного двору, обставини, за яких його було виявлено, а також показує завдяки виявленим знахідкам, які саме монети та яким чином фальшували "вмільці".

У виданні достатньо ретельно і максимально чітко розкрито й події 1917–1921 рр. Серед інших привертають увагу такі статті, як "Вільне козацтво", "Кіш вільного козацтва", "Перший з'їзд вільного козацтва", "Отаманів вільного козацтва Гризла, Квітковського, Загороднього перебування у селах Лисянщини", "Квітковський", "Чорний ворон", "Тимчасовий комітет по охороні порядку на Звенигородщині", "Звенигородське збройне повстання" та ін. Матеріали про останню подію є чи не найбільш повним і докладним висвітленням в українській історіографії.

У праці знайшли відображення події, пов'язані з періодами колективізації, індустріалізації, тотальних сталінських репресій, Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр., повоєнної відбудови, а також розвитком економіки й соціокультурної сфери краю впродовж всього історичного періоду з врахуванням їх регіональних особливостей.

Не можна без хвилювання читати сумний мортролог з переліком імен Лисянщини, яких було безпідставно репресовано в різні часи. Біля прізвищ "ворогів народу" вказано жакливі присуди влади щодо їх розстрілу, ув'язнень, висилки. Імена їх усіх автори подають під означенням "репресовані", розтлумачуючи це поняття так: "особи, які зазнали заходів державного примусу, що були головною формою боротьби за інтереси правлячого режиму" (с. 227).

Однак серед них, як це очевидно з окремо виділених біографій, були далеко не тільки ті, що якимось чином протистояли владі, а і прості люди, котрих засудили ні за що. Варто було все ж біля прізвищ таких осіб хоча б проставити вказівку про їх приналежність до певного стану, фаху. Це б яскравіше відбило загальну картину тотального наступу влади на права людини, безкарність за протиправні дії катів народу, що прикривалися всеохоплюючим гаслом боротьби за його інтереси.

Окреслено авторами й основні тенденції життєдіяльності краю у роки незалежності України, формування місцевої опозиції, наявність та діяльність осередків політичних партій і численних громадських організацій тощо. Особливістю висвітлення значної частини цих подій є те, що вони значною мірою показані або ж доповнені фактами через біографії конкретних людей – уродженців регіону – або тих, хто своє життя присвятив дослідженню рідного краю. Власне, цей інформативний блок подає фактичний матеріал, що вперше оприлюднений у загальному історичному контексті розвитку краю.

Особливу увагу автори книги приділили минулому населених пунктів регіону, історія яких є суттєвою складовою – живою часткою великого національного життєпису. Без висвітлення таких питань неможливо говорити про широке й всеохоплююче пізнання історії України, вивчення її минувшини на мікрорегіональному рівні. Переконані, що інформація, що міститься в даному виданні, значною мірою прислужиться при написанні історії міст та сіл України у новій редакції. Хоча в ряді випадків автори не дуже щедро поставилися до відомостей із легенд, що стосуються походження назв ряду населених пунктів краю. Це можна при бажанні опублікувати у спеціальному випуску „Назви населених пунктів Лисянського району та їх походження”.

Відродно вказати на факт залучення при написанні статей значного пласту інформації з досі не введених до наукового обігу архівних і музейних матеріалів з архівосховищ та музейних фондів України, Росії, Польщі, спеціальної літератури, спогадів, переказів і, що є особливо цінним, численних документів, які перебувають у приватній власності й особистих архівах науковців та краєзнавців.

Разом із тим необхідно зазначити, що матеріали книги не позбавлені окремих недоліків. Так, у біографії українського військового діяча Валентина Трутенка вказується, що він “за гетьманату командував окремими військовими частинами на Катеринославщині й Черкащині”. Можливо, слід було б конкретизувати його діяльність саме в останньому регіоні. Цілий ряд біографічних довідок (серед них командира партизанського загону ім. М.Шорса Кузьми Легкодуха, ветерана праці Василя Котенка, вченого Анатолія Мартинюка та ін.), на наш погляд, написані без врахування вже оприлюднених фактів з їх життєпису.

На першій сторінці в праці подано кольоровий малюнок герба Лисянського району, затвердженого у лютому 2004 р. Серед його авторів і докторант Інституту історії України Ю. Савчук. Чи не варто було б під гербом дати його еталонний опис (він загубився в тексті матеріалу про “Герб” на с. 65–66), а поряд – рисунок прапора району? Виразна символіка герба варта того, щоб пояснити й значення вміщених на ньому фігур, щоб читачам не доводилося розмірковувати самотужки на цю тему. Адже герб – це особливий знак місцевого самоврядування, і від розуміння його змісту, концепції побудови залежить значною мірою те, чи пишатиметься лисянська громада прийнятною символікою, чи вирізнятиме її серед інших подібних за статусом зображень.

Звертає на себе увагу й той факт, що, приміром, статті з подіями радянського часу часто містять чимало негативних акцентів, тоді як для більшості подій, починаючи з 1991 р., властивим є компліментарний стиль викладу. Якщо автори заявили про енциклопедичний стиль, то варто було б його скрізь дотримуватися. І ще одне: довідник набагато виграв би, коли б статті при закінченні містили поклики на літературу, тобто відсилали читача до більш розгорнутої та детальної інформації. Це потрібно, на нашу думку, реалізувати при виданні наступних книг серії мікрорегіональних видань.

Можна було б висловити ще чимало дрібних зауважень, зокрема щодо висвітлення окремих подій, фактів та біографій, які не завжди вписуються у контекст загальної лисянської історії. Однак підкреслимо головне: маючи таку книгу й отримавши ряд подібних видань, ми можемо твердити про суттєву активізацію в історичній науці зусиль по дослідженню регіональної історії України.

На наше переконання, всі упущення, яких припустилися автори праці, аж ніяк не вплинули на її особне, виняткове значення фундаментального довідника з історії Лисянщини, який неодмінно не залишиться поза увагою громадськості.

М.Ф.Дмитрієнко (Київ), О.Є.Лисенко (Київ)